

Kadınlar İle Tokalaşmanın Haramlığını Bildiren Hadislere Semantik Bir Analiz

GİRİŞ:

Modern zamanlara mahsus bir problem olan mahrem/yabancı kadınlar ile tokalaşma, toplumumuzda zaman zaman tartışılan bir konudur. Bu çalışmamızda; yaşadığımız çağın sosyal şartlarının, kadın erkek ilişkilerini farklı boyutlara taşınmasıyla daha belirgin hale gelen tokalaşma probleminin dini kaynağı/delili olarak gösterilen rivayetlere semantik bir tahlil yapmaya ve metin tenkidinde bulunmaya çalışacağız. Çalışmamızın amacı, kadınlar ile tokalaşmanın "haram" olup, olmadığını tespit değildir. Amacımız, söz konusu rivayetlerden hareketle verilen "mahrem/yabancı kadınlar ile tokalaşma haramdır" hükmünün ne derece isabetli olduğunu, bu hükme delil sayılan rivayetlerin (böyle bir hükmün çıkarılması için) yeterli olup olmadığını ve doğru anlaşılıp anlaşılmadığını semantik açıdan analiz yapmaktır.¹

Tokalaşmanın Haramlığına Delil Sayılan Rivayetler

Bu konuda varit olan rivayetlerin çoğu Hz. Hz. Âişe'den nakledilmiştir. Rivayetler ise kadınların Rasûlullah'a biatleri ile ilgilidir. Kadın sahâbilerin Hz Peygamber'e biat etmeleri; Medîne'ye hicreti müteakip, Hudeybiye antlaşması sırasında ve Mekke'nin fethinden sonra olmak üzere birkaç defa olmuştur. Rasûlullah'ın kadınlardan biat almasının nedeni, Mümtetine Sûresi'nde nazil olan ayetlerdir. Hudeybiye'de yapılan antlaşmaya göre, İslam'ı kabul ederek Mekke'den Medine'ye gelen kadınların geri gönderilmesi gerekiyordu. Ancak müslüman bir hanımın, kafir kocasının nikahı altında kalamayacağı için Mümtetine Sûresi bu konuya açıklık getirmiş ve bu

Ahmet KELEŞ*

durumdaki muhacir kadınlar, imtihan edilerek, yani gerçekten inanmış olup olmadıkları araştırılarak, kendilerinden biat alınmıştır. Çalışmamıza konu olan rivayetlerin çoğu, bu sosyal gelişmeler ile alakalıdır.

Mümtetine Sûresindeki ayetler şöyledir:

"Ey iman edenler! Mü'min hanımlar size katılmak üzere hicret etmiş olarak geldiklerinde onları imtihan edin. Gerçi Allah onların imanlarını pek iyi bilir. Ama siz de onların mü'min olduklarını anlarsanız, artık onları kafirlere geri göndermeyin. Bundan böyle bu hanımlar kafir kocalarına, kafir kocaları da bu hanımlara helal değildir. Bununla beraber kocalarına vermiş oldukları mehirleri size iade ediniz. Kendilerine mehirlerini vererek bu kadınlar ile evlenmenizde bir sakınca yoktur. Kafir kadınları nikahınızda tutmayın. Onlara harcadığınız mehri, evlenecekleri kocalarından isteyiniz. Kafirler de, İslam'a girip sizinle evlenen eşlerine sarf etmiş oldukları mehri sizden geri istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda o hükmeder. Zira Allah her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir."²

"Ey peygamber! Mü'min hanımlar Allah'a hiçbir surette ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, iftirada bulunmamak, gayr-ı meşru bulduğu bir çocuğu kocasına isnat etmemek, senin kendilerine emredeceğin ma'rufı sana isyan etmemek hususlarında sana biat etmeye geldiklerinde, sen de onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan af dile. Çünkü Allah Gafur'dur, Rahim'dir, affı ve ihsanı boldur."³

Aşağıda zikredeceğimiz hadisler, kadınların Rasûlullah ile biatleşmesi durumunu anlatan rivayetlerdir:

Hz. Âişe naklediyor:"Bu ayet ile ilgili olarak Rasûlullah kadınlar ile, Allah'a hiçbir şeyi eş koşmalarını konusunda biat alıyordu. Rasûlullah biatı söz

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyât Fakültesi

¹ Hadislerin doğru anlaşılmasında,, "Semantik" analizin önemi için ayrıca bkz. Mehmet Görmez, *Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Bir Din Tamamı*. Peygamberimiz Hz. Muhammed -Özel Sayı-, T.D.İ. B., Ankara, 2000, s. 331-338.

² Mümtetine, 60 / 10. Ayetin yukarıda zikrettiğimiz sebebi nüzûlü için bkz: Süyûtî, Celâleddin, *Lübâbu'n-Nükûl Fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut, 1980, s. 211.

³ Mümtetine, 60 / 12.

ile aldı. Onun eli, sahip olduğu kadınlardan başkasının eline değmemiştir."⁴

Buhârî, yukarıda vermiş olduğumuz Hz. Âişe'nin rivayetini müteakip Ümmü Atiyye'den de şu hadisi nakletmiştir:

"Rasûlullah ile biatleştik. Bana;"Allah'a hiçbir şeyi eş koşmasınlar ayetini okudu. Bunun üzerine kadınlardan biri (kendisini kastediyor⁵) hemen elini çekti ve şöyle dedi: Falanca kadın bana cahiliyye matemini tutmuştu onun bende hakkı var, ondan izin almak isterim. Rasûlullah bir şey demedi. Kadın gidip geldi ve biat etti."⁶

Buhârî aynı hadisi *Kitâbu's-Şurû'ta* şu lafızlar ile tahrîç (rivayet) etmiştir:

H. Âişe naklediyor: "Vallahi Rasûlullah'ın eli biatlaşma esnasında hiçbir kadının eline değmedi. O, ancak söz ile biat almıştır."⁷

Yine Buhârî az bir lafız değişikliği ile *Kitâbu't-Talak'ta* da tahrîç etmiştir:

"Hayır, Allah'a yemin olsun ki, onun eli hiçbir kadının eline değmemiştir. Ancak o, kadınlardan söz ile biat almıştır."⁸

Ebû Dâvûd aynı hadisi *Cihad* kitabında zikretmiştir. Ancak, hadisin geçtiği babın adı yine "kadınlar ile biat"tir. Hadisin ravisi ise yine Hz. Âişe'dir.

"Rasûlullah'ın eli asla bir kadının eline değmemiştir. Ancak, bir kadın (tokalaşmak istediğinde) ona mani' olmuş, kadın da bunu kabul etmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah "git senin biatını kabul ettim", demiştir.⁹

Tirmizî aynı hadisi, Hz. Âişe'yi zikretmeksizin mürsel¹⁰ olarak Ma'mer, Tâvus ve babası tarikiyle

⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh M. b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1979, Ahkâm, 49 (VIII, 125). Ayrıca bkz: İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Beyrut, tsz., VI, 153.

⁵ Parantez içinde vermiş olduğumuz açıklamayı, Kâmil Mîras'ın bir tercihi olarak onun tercümesinden aldık. Bkz: Kâmil Mîras, *Tecridi Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Ankara, 1984, XI, 198-200. Ayrıca bkz: Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, 1989, XV, 7068-69.

⁶ Buhârî, Ahkâm, 49 (VIII, 125).

⁷ Buhârî, Şurû't, 1, (III, 173). Aynı lafız ile Buhârî Mümtetine Süresi'nin tefsirinde bu hadisi tahrîç etmiştir. Bkz: Tefsîru Mümtetine, 2, (VI, 61).

⁸ Buhârî, Talak, 20, (VI, 173). Ayrıca bkz: İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 270.

⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eşas es-Sicistânî, *Sünen*, Humus, 1971, Cihad, 9, (III, 352). İbn Mâce aynı yerde Âişe'den gelen rivayetlere de yer vermiştir. Aynı hadis için bkz: İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 114.

¹⁰ Mürsel: Hadis istilâhında (teriminde) mürsel; sahabeden sonra gelen nesil olan tabînin, sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamberden hadis nakletmesine denir. Mürsel, bir zayıf hadis türüdür.

(kanalıyla/yoluyla) nakletmiştir.¹¹

İbn Mâce'nin rivayetinde lafız az da olsa değişmiştir. Ancak, rivayetin ilişkili olduğu konu yine aynı, yani kadınların biat etmeleri konusudur.

Muhammed b. el-Münkedir, Ümeyme bt. Rukayka'nın şöyle dediğini nakletmektedir:

"Kadınlar topluluğu içinde Rasûlullah'a biat etmeye geldim. Bize; "Gücünüzün yettiğince, ben kadınlar ile tokalaşmam", diyordu.¹²

Bu rivayetin farklı beş versiyonunu İbn Hanbel nakletmiştir. İbn Hanbel'in naklettiği Ümeyme bt. Rukayka rivayetinin daha kapsamlı olan versiyonunu burada zikretmek istiyoruz. Bu rivayetlerin tamamı M. İbn Münkedir tarikiyle gelmektedir. Yani rivayetler mürseldir.

Ümeyme bt. Rukayka durumu şu şekilde nakletmektedir: "İslam üzere biatleşmek için kadınlar topluluğu içinde Rasûlullah'a gittim. Biz kadınlar; Ey Allah'ın Rasûlü! Sana, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, bilerek iftira ve suçlamada bulunmamak, ma'ruf olnda sana isyan etmemek üzere biat ediyoruz, dedik. O da bize; "Gücünüzün yettiği kadar", diyordu. Biz, Allah ve Rasûlü bize, bizden daha merhametlidir, hadi sana biat edelim yâ Rasûlallah, dedik. Rasûlullah da, "Ben kadınlar ile musafaha etmem. Ancak benim yüz kadın için söylediğim bir söz, tek bir kadın için söylenmiş gibidir" buyurdu.¹³ Hadisin bir diğer varyantında, "Hadi sana biat edelim" ifadesi yerine, "Hadi tokalaşalım" denildiğini, Süfyan b. Uyeyne ifade etmektedir. İbn Hanbel'deki diğer bir rivayette ise kadınlar Rasûlullah'a şöyle demişlerdir: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bizimle musafaha etmeyecek/tokalaşmayacak mısınız?"¹⁴

Taberî aynı konuyla ilgili olarak Rukayka'nın Rasûlullah'a; "Uzat elini benimle tokalaşalım yâ Rasûlallah!" dediğini, nakletmiştir.¹⁵

İbn Hanbel, Esmâ bt. Yezîd'den, Hz. Peygamber'in;

¹¹ Tirmizî, Ebû İsmâ M. b. Sevre, *Sünen*, Beyrut, tsz., Tefsîru Süreti Mümtetine, 2, (V, 411, 3306 numaralı hadis)

¹² İbn Mâce, Ebû Abdillâh M. b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, tsz., yy., Cihad, 43, (II, 959-60).

¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 357. Tirmizî, *Sünen*, Siyer, 37, (IV, 21-2). Mâlik, el-Muvattâ, Beyrut, 1989, Bey'ât, 2, s. 651, 1842 numaralı hadis.

¹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 357. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: M. Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, Beyrut, 1985, II, 52-58.

¹⁵ Taberî, İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Âyi'l-Kuran*, Beyrut, 1995, XIV, 101.

'Ben kadınlar ile tokalaşmam' dediğini nakletmiştir.¹⁶

Hâkim en-Nisâbü'rî Mümtehine Süresi'nin tefsirinde, Ebû Süfyan'ın karısı Hind'in Rasûlullah ile biatleşmesini şu şekilde nakletmektedir:

Hind biatleşme esnasında Rasûlullah'ın koşmuş olduğu şartlardan-hırsızlık şartına gelince, "Ben bu konuda söz veremem. Çünkü kocamın malını çalıyorum" diyerek elini çekti. Rasûlullah da çekti. Bunun üzerine Ebû Süfyan'a haber gönderildi. O da; yaş (taze) olursa helal olsun ama kuru olursa olmaz dedi. Böylece Hind Rasûlullah ile biatleşti.¹⁷

Elbânî, İshâk b. El-Mervezî'nin "*Mesâilü Ahmed ve İshâk*" adlı eserinden şu karşılıklı konuşmayı nakletmektedir:

- İshâk; Kadınlar ile tokalaşmayı mekruh görüyor musun?

- Ahmed; evet görüyorum.

- İshâk; Yaşlı olsun olmasın, Rasûlullah elinin üzerinde elbise/bez parçası olduğu halde kadınlar ile biatleşmiştir.¹⁸

Ümmü Atiyye biat ettiğini şöyle anlatmaktadır:

"Biat etmek için Rasûlullah'a geldiğimde ona şöyle dedim: Bana câhiliye döneminde yas tutmuş (teselli etmiş/ağıt yakmış) bir dostum var, ona borcumu ödeyebilir miyim? Sonra gelip biat edeyim. Bana; "git " dedi.¹⁹ Gidip geldim ve biat ettim."²⁰

Taberî, söz konusu biat ile ilgili şu rivayeti yine Ümmü Atiyye'den nakletmektedir:

"Hz. Peygamber Medîne'ye gelince Ensar'ın hanımlarını bir evde topladı ve Ömer'i gönderdi. Ömer kapının önünde durup bize selam verdi. Biz de selamını aldık. Bize, "Ben Allah'ın Rasûlü'nün elçisiyim", dedi. Biz de, "hoş geldin ey Allah'ın Rasûlü'nün elçisi", dedik. Daha sonra Ömer, "Allah'a şirik koşmamak, çalmamak, zina etmemek üzere biat ediniz", dedi. Biz de, "evet" dedik. O elini kapının/evin dışından uzattı, biz de içerden uzattık. Bunun üzerine Ömer: "Allah'ım şahit ol dedi."²¹

Bu konuda oldukça önemli bir ayrıntıyı Kurtubî tef-

sirinde şu şekilde nakletmektedir: "Hz. Peygamber Mekk'e'yi fethettikten sonra kadınların biatını alması gerektiğinde, kendisi Safâ tepesine oturmuş ve Ömer'i de bir az aşağısına oturarak, kadınların biatını almasını söylemiştir. Ömer biat esnasında kadınlar ile tokalaşıyordu."²²

Amr b. Şuayb ise dedesinden şöyle nakletmiştir: "Rasûlullah hanımlardan biat aldığı zaman bir kaptaki suya elini değdirir, kadınların da ona değmelerini isterdi."²³

İbn Sa'd Tabakât'ında kadınların Rasûlullah ile biatleşmelerine ilişkin bir bölüm ayırmış ve yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetlerin dışında bazı ayrıntıları, özellikle tabiîn imamlarından nakletmiştir. Konumuz bakımından önemli gördüklerimizi burada zikredeceğiz:

Şa'bî'den şunu nakletmektedir: "Rasûlullah, kadınlar ile elinin üzerinde elbise olduğu halde biatleşmiştir."²⁴

Zührî ve Urve tarikiyle yaptığı bir rivayette, Rasûlullah'ın biat esnasında kadınlar ile tokalaşmadığını nakletmiştir.²⁵

Atâ'dan yapmış olduğu şu rivayet çok dikkat çekicidir: "Rasûlullah, kadınlardan, cahiliye matemi tutmamak, tenha yerlerde erkekler ile oturmamak üzere biat aldı."²⁶

Hasan'dan ise şu ayrıntıyı nakletmektedir: "Mahrem olanların dışındaki erkekler ile konuşmamak üzere biat aldı."²⁷

Amr b. Şuayb'ın dedesinden yaptığı bir rivayet de şöyledir: "Hz. Peygamber Medîne'ye geldiğinde müslüman olmuş kadınlar gelerek; 'Yâ Rasûlallah! Erkeklerimiz sana biat ettiler, biz de biat etmek istiyoruz', dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bir kap içerisinde su istedi. Elini içerisine batırdı. Birer birer kadınlara ellerini değdirdi. İşte Rasûlullah'ın kadınlar ile ilgili biatı budur."²⁸

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz rivayetlerden şu sonucu çıkarabiliriz: Hz. Peygamber'in kadınlar ile biatı dört şekilde olmuştur. Sözle biat, içi su dolu bir kap vasıtasıyla, ele sarılan bir bez vasıtasıyla, tayin edilen bir vekil aracılığıyla (Ömer'in tayin edilmesi gibi).²⁹

22 Kurtubî, Ebû Abdillâh M. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu LiAhkâmil-Kuran*, tsz., yy., XVIII, 71.

23 Kurtubî, a.g.e., XVIII, 72.

24 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut, tsz., VIII, 5.

25 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 5.

26 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 10.

27 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 10.

28 İbn Sa'd, a.g.e., VIII, 11.

29 Bu biatlerin tarihi seyirleri ve rivayetleri için bkz: Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, İstanbul, 1991, s. 70 - 76. Ayrıca bkz: Rıza Savaş, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul, 1994, IV, 250-256.

16 İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 459.

17 Hâkim, Ebû Abdillâh M. b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Ala's-Sahihayn*, Beyrut, 1990, II, 528.

18 Elbânî, a.g.e., II, 55.

19 Bu rivayette söz konusu olan şey, Câhiliye döneminde birine bir müsibet, öfüm vs. geldiğinde teselli ve yas tutma da yardımcı olunur, karşılıklı olarak (ödünç) yapılırdı. Burada ödenmek istenen borç budur.

20 Nesâî, *Sünen*, (Süyûtî'nin şerhi ile birlikte), Beyrut, tsz., VII, 149.

21 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 103. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, Hâfız, *Tefsîru'l-Kurani'l-Azîm*, İstanbul, 1985, VIII, 128.

Hz Peygamber'in ve Ashâbının Eşleri Dışındaki Kadınlar İle Temas Ettiklerini Gösteren Deliller

Burada zikredeceğimiz rivayetler, yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetlerin ifade ettiği gibi, Hz Peygamber'in nikahlı hanımlarının dışında hiçbir kadına elinin değmemiş olduğunu bildiren ifadelerin genel olmayıp, anlatılan olaya mahsus bir durum tespitinden ibaret olduğunu göstermektedir.

Enes b. Mâlik Ümmü Süleym'in şöyle dediğini naklediyor:

"Rasûlullah uyuyacağı zaman ona döşek sererdim. Uyuyunca da, terlerini toplar bir kabin içine koyardım. Onu daha sonra güzel bir koku içine katardım."³⁰

Aynı olayı nakleden Ebû Ya'lâ şu ayrıntıyı naklediyor: "Uykusu ağırlaşır ve çok terlerdi. Ben de bir pamuk parçasıyla terini alırdım."³¹

Bu rivayetlerin, Hz. Peygamber'e eşleri dışında bir takım hanımların dokunduklarını gösterdiği düşünülebilir.

Enes b. Mâlik anlatıyor:

Rasûlullah Ubâde b. Sâmit'in karısı olan Ümmü Haram'ın evine giderdi. Ümmü Haram da ona yemek yedirip, sonra da saçlarına bakım yapardı. (Sirke, bit vs. var mı diye)³²

Ebû Mûsâ anlatıyor: "Rasûlullah beni Yemen'de bir kabileye gönderdi. Döndüğümde O (a.s.), Batha (Mekke de bir mevki adı) da idi. Telbiye³³ getiriyordu. Bende onun getirdiği gibi telbiye getirdim. Bana, "yanında kurban olabilecek her hangi bir şey var mı?" diye sordu. Ben de, "hayır" dedim. Bana Safâ ile Merve arasını tavaf etmemi emretti. Ben de tavaf ettim. Sonra ihramdan çıktım. Kavmimden bir kadına gittim. Saçlarımı taradı ve yıkadı."³⁴

Enes b. Mâlik anlatıyor: "Medineli bir câriye vardı. Rasûlullah'ın elinden tutar, istediği yere onunla giderdi."³⁵

³⁰ Buhârî, İstîzân, 41 (VII, 140).

³¹ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *Müsned*, Dimeşk, 1984, VI, 409. Ayrıca bkz: Tabarânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemu'l-Evsât*, Musul, 1983, I, 249.

³² Buhârî, Cihâd, 3 (III, 201); Hac, 125 (II, 187), Umre, 11 (II, 203), Megâzi, 77 (V, 123); ayrıca bkz: Müslim, Hac, 154; Nesâî, Menâsik, 52; İbn Hanbel, IV, 396, VI, 256, 363; İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *et-Temhid*, Magrib, 1387, I, 255.

³³ Telbiye: Hac vazifesi yapılırken söylenen bir duadır. Yüksek sesle söylenir.

³⁴ Buhârî, Hac, 32 (II, 149), Müslim Hac, 155, Nesâî, Menâsik, 50; İbn Hanbel, I, 39, IV, 410.

³⁵ Buhârî, Edeb, 61 (VII, 89); Nesâî, Eşribe, 44; İbn Hanbel, III, 174, 216.

Diğer bir rivayette; "Elini asla bırakmazdı."³⁶

Ebû Râfi'nin hanımı Selma anlatıyor: "Rasûlullah'a hizmet ederdim. Onda, sivilce, çıban vs. gibi bir şey çıktığında bana emrederdi, ben de onların üzerine kına koyardım/yakardım."³⁷

Rivayetler İle İlgili Görüş ve Değerlendirmeler:

Burada, yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetlerden hareketle çağdaş alimlerin ne gibi görüşler ileri sürdüklerini özetle vermeye çalışacağız. Rivayetlerin sonucunda, kadın erkek tokalaşmasını haram sayanları bir başlık altında, mübah/helal sayanları da ayrı bir başlık altında zikredeceğiz.

Tokalaşmayı Haram Kabul Edenler:

İbn Arabî *Ahkâmü'l-Kuran* adlı eserinde kadınların Rasûlullah ile biatlarına ilişkin rivayetleri nakletmiş ve tokalaştığını söyleyen rivayetleri zayıf gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca müellif, rivayetlerin sonunda şu hükme varmıştır:

"Dinde kadınların biatı da erkeklerin biatı gibidir. El ile dokunma hariç."³⁸

İ. Cânan, *Hadis Ansiklopedisi* çalışmasında Ümeyme bt. Rukayka hadisini zikredip, diğer rivayetlere de atıfta bulduktan sonra şu genel değerlendirmeyi yapmıştır:

"Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, kadınlar da erkekler gibi el sıkışarak biat etmek istemişler, ancak, Hz. Peygamber belki de ilk defa, bu vesileyle, İslâm'ın yeni bir âdabını teşrii buyurmuştur. Birbirlerine nikah düşen kadın erkek el ele tutuşamaz.... Hulâsa, bütün rivayetler bilittifak, Rasûlullah'ın bey'ât sırasında kadınların eline çıplak olarak değmediğini ifade eder."³⁹

"*Kırk Hadiste Kadın*" adlı çalışmasında Zekeriya Güler, konuyla ilgili rivayetleri naklettikten sonra şu kanaatini belirtmiştir:

"Rasûl-î Ekrem'in bey'ât esnasında buyurduğu "Ben kadınlar ile musafaha etmiyorum" ifadesi bağlayıcılık açısından umûmî bir mahiyet arz eder. Bu ifadenin bey'at zamanına has bir uygulama olduğu söylenemez. Çünkü fıkıh usûlüne göre, lafız umûmî olup hususi bir karine yoksa, sebebin özel oluşuna itibar edilmez ve ilgili delilden genel hüküm çıkarılır. Ayrıca tabiatı icabı bey'atın el sıkışma yoluyla olması gerektiği halde Rasûlullah

³⁶ İbn Mâce, Zühhd, 16.

³⁷ İbn Hanbel, V, 95. Ayrıca bkz: Halef b. Abdülmelik, *Gavâmidü'l-Esmâi'l-Müphemme*, Beyrut, 1407, II, 557.

³⁸ İbn Arabî, Ebû Bekir M. b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kuran*, Beyrut, tsz., IV, 1791.

³⁹ İbrahim Cânan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, İstanbul, tsz., I, 115-116.

kadınlardan bey'at alırken bunu yapmamıştır. Böyle olunca bey'at dışında normal zamanlarda yabancı (nâmahrem) bir kadınla tokalaşmanın haydi haydi haram olduğu anlaşılır. Kendine son derece hakim, günah işlemekten uzak ve masum olan Yüce peygamber bey'at sırasında bile kadınlarla tokalaşmaktan kaçınıyorsa, onun izinden giden ümmetin daha da dikkatli olması gerekiyor demektir.

Günümüzde bazı kimseler, erkeklerin kadınlarla veya kadınların erkeklerle tokalaşmasını kaçınılmaz bir durum, önemsiz bir mesele ve küçük bir günah olarak görmektedir. Bu yanlış bir fikirdir. Tamamen heva ve hevesten kaynaklanan bu fikir, söz konusu günahı basit görerek umursamayan ve onu terk etmek için hiçbir gayret göstermeyen insanların kendilerini temizle çıkarma çabalarından başka bir şey değildir.⁴⁰

Rivayetlere konu olan bey'atın alınmasına vesile olan Mümtehine Sûresi'nin ilgili ayetinin tefsirinde H. Yazır, aynı rivayetlere değindikten sonra şu kanaatini belirtmektedir:

"Meşhur ve güvenilir olan husus, Hz. Peygamber'in kadınlar ile musafaha yapmadığıdır."⁴¹

Ahkâmü'l-Kuran adlı eserinde M. es-Sâbüni, kadınlar ile biatleşmeyi değerlendirmiş ve şöyle demiştir:

"Rasûlullah'ın kadınlar ile biat esnasında tokalaşmadığı sahih olarak varit olmuştur. Bu konuda nakledilen rivayetlerin bütünü, kadınlar ile biatın sözlü olduğunu, hiçbir kadın ile ne biatte, ne de biatın dışında bir başka münasebetle tokalaşmadığını göstermektedir. Hz. Peygamber; ma'sûm, tâhir, fâzil, şerif ve nezihliğinde şüphe olmayan biri olduğu halde, kadınlar ile tokalaşmaktan kaçınır ise, hatta biat gibi çok önemli bir durumda bile, kendisinde şehvet egemen olan, fitnedeki emin olmayan ve damarlarında şeytan dolaşan biri için kadınlar ile tokalaşmak nasıl mübah olabilir. Nasıl oluyor da bazı kimseler, şeriatte kadınlar ile tokalaşmak haram değildir diyebiliyorlar?! Bu çok büyük bir bühtandır."⁴²

Kadınlara has durumlar için yazmış olduğu ilmihal kitabında Faruk Beşer konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"Genç ve şehvet duyulabilecek yabancı kadınla tokalaşmak haramdır. Peygamber efendimiz yabancı bir kadının elini tutan ele, kıyamet günü ateş doldurulacağını haber vermiştir. Kendisi de biat esnasında kadınlar ile el sıkışmamış ve sizden sözlü biat alıyorum, buyurmuştur. Hz. Âişe annemiz de yemin ederek: "Allah Rasûlü'nün eli kadın eline değdi diyen yalan söylemiştir."⁴³

"*Tahrîru'l-Mer'eti Fî Asri'r-Risâleti*" adlı kitabında Abdülhalim Ebû Şekka Hz. Peygamber'in kadınlar ile olan münasebetlerini; hem bey'at, hem de bey'at dışındaki durumlar itibarıyla inceledikten sonra, şu kanaate varmıştır:

"Rasûlullah'ın kadınlar ile tokalaşmadığı sabittir ve bu durum ümmeti için bir ta'limdir. Bazı zamanlarda kadınlar ile temas etmesi durumu ise, tamamen fitnedeki emin olma durumundadır. Bu nedenle, fitnedeki emin olunmadığı zaman, "sedit-i zerâi/zararın önlenmesi kabilinden" tokalaşmaktan uzak durulması icap eder."⁴⁴

Mevdûdi "*Hicab*" adlı eserinde aynı rivayetlere dayanarak şu kanaatini belirtmiştir:

"Bu hükümler genç kadınlar içindir. Yaşları ilerlemiş, cinsi faaliyetleri kesilmiş bulunan kadınlar sözü geçen hükmün dışındadır. Genç ve yaşlı kadınlar konusundaki bu ayrımın sebebi nedir? Açıkça anlaşılıyor ki, önemli olan cinsi hislerin tahrik edilmesi meselesidir. Yani seksüel duyguların başı boş gidişini önlemektir."⁴⁵

Tokalaşmayı Mübah/Helal Kabul Edenler:

Aynı ayetin tefsirinde S. Ateş, rivayetlerin akabinde şu yorumu yapmaktadır:

"Herhalde bazı kimseler bu rivayetlere dayanarak kadınların erkeklerle musafaha etmesini haram veya mekruh saymışlardır. Gerçeği söylemek gerekirse bu rivayetler, kadınların erkeklerle musafahasının haram olduğunu göstermez. Çünkü bunların birincisinde Peygamber adına kadınlardan biat alan Ömer'in, kadınları görmeden kapı aralığından elini uzatarak onlarla musafaha ettiği, başka birinde Peygamber'in eline bir kumaş parçası dolayarak kadınlarla musafaha ettiği; başka birinde Peygamber'in elini batıracağı suya kadınların da daldırarak suretiyle biat aldığı ve son rivayetlerde ise Peygamber'in kadınlar ile musafaha etmediği anlatılmaktadır ki, bunlar arasında çelişki vardır. Şayet Peygamber'in; "Ben kadınlar ile musafaha etmem" dediği doğru ise, bu, en fazla kerahiyet bildirir. Çünkü bunun aksini söyleyen hadis iki yolla rivayet edilmiştir. Kaldı ki, Hind'in biat esnasında gelip Peygamber'in elini tutup ona dehalet etmesi ve Peygamber'in ona engel olmaması, bu musafahanın haram olmadığını gösterir. Haram olmak için kesin delil gerekir. Eşyada asıl olan ibahadır. Kadınlarla musafahanın haram olduğuna dair kesin bir delil yoktur."⁴⁶

İ. Derveze ise ilgili ayetlerin tefsirini ve bu münasebetle yapılan biatları ve ilgili rivayetleri naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır:

40 Zekeriyâ Güler, *Kırk Hadiste Kadın*, Konya, 1997, s. 255-56.

41 M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul, tsz., VII, 557.

42 Es-Sâbüni, M. Ali, *Ahkâmü'l-Kuran*, Mekke, tsz., II, 565-66.

43 Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal*, İstanbul, 1997, 246. Ayrıca bkz: Rauf Pehlivan, *Büyük Kadın İlmihali*, İstanbul, 1997, s. 469-71.

44 Abdülhalim Ebû Şakka, *Tahrîru'l-Mer'eti Fî Asri'r-Risâleti*, Kuveyt, 1990, II, 92-93.

45 Ebu'lalâ Mevdûdi, *Hicab*, (Trc: Ali Genceli), İstanbul, tsz., s. 406-7.

46 Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, tsz., IX, 397-98.

"Herhalde erkeklerin kadınlar ile tokalaşmasının mekruh veya haram olduğunu söyleyenlerin dayanakları bu hadislerdir. Bu hadisleri delil almaları yerinde bir davranış olabilir. Ancak bu hadislerin, mekruh veya haram gibi bir kesinlik ifade etmediğini söylememiz doğru olur. En iyisini Allah bilir."⁴⁷

Yukarıda vermiş olduğumuz değerlendirmeleri ve rivayetlerin ifade ettiği anlamları karşılaştırdığımızda, her ikisinden de, bu rivayetlerin kadın erkek ilişkisindeki "tokalaşma" olayı bağlamında ağırlık kazanarak ele alındığını, asıl bağlamından ve içerdiği mesajdan, toplumsal ahlaki kurallara verilen önemden ve toplumsal sözleşme olan biatten koparıldığı görünmektedir. İşte bu kopuş söz konusu rivayetlerin yanlış anlaşılmasına ve buna bağlı olarak da yanlış hükümler çıkarılmasına neden olmuştur.

Kadınlar ile erkeklerin tokalaşması konusuna münhasır söylenmiş gibi algılanan söz konusu rivayetler, yalnız başına değerlendirilmiş ve bu konuda varit olan diğer rivayetler yokmuş gibi hüküm verilmiştir. Bir konuda hadislerden hüküm çıkarmak istediğimizde, o konuyla ilgili bütün rivayetleri toplayıp, bu toplanılan rivayetlerin bütününden hareketle bir sonuca gitmek veya hüküm vermek gerektiği ilkesi⁴⁸ tamamen göz ardı edilmiştir. Yukarıda nakledildiği gibi, bu hadislerin yer aldığı aynı kaynaklarda Hz. Peygamber'in ve diğer bazı sahabenin kadınlar ile temas edip, değişik vesilelerle birbirlerine dokundukları nakledilmiştir.

Metinlerin Muhteva Bakımından Değerlendirilmesi

Yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetlerin tamamı, Hudeybiye antlaşması sırasında ve Mekke'nin fethedilmesinin ardından yapılan biatlar ile ilgili rivayetlerdir. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Rasûlullah'ın kadınlar ile tokalaşmadığını bildiren bu rivayetler, tek bir olayın veya aynı konudaki birkaç olayın aktarılmasından ibarettir. Konunun öncelikle bu çerçeveye içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yani, rivayetler bir durum tespiti yapmaktadır. Dînî bir emri veya yasağı dile getirmemektedir.

Söz konusu rivayetlerin nakledilmesi sürecinde ne gibi bir muhteva değişikliğine uğramış olduğu ve bu değişikliğin tarihi nedenleri için Rıza Savaş'ın konumuzla ilgili şu değerlendirmesini burada zikretmek istiyoruz. Müellif eserinin, "Muhtevanın Oluşmasını Etkileyen Faktörler" başlığı altında konumuzla ilgili şu yorumu yapmıştır:

"Cahiliyye döneminde insanların sahip oldukları adet ve

⁴⁷ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (Terc: Ramazan Yıldırım), İstanbul, 1998, VII, 231.

⁴⁸ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Çev: Bünyamin Erul), İstanbul, 1991, s. 117-128.

gelenekler, müslüman olmakla hemen sona ermedi. İslam, insanlar üzerinde önemli değişiklikler meydana getirdi. Ancak, bazı insanların, yine de daha önceki düşüncelerin etkisinde kaldıkları anlar olmuştur. Ridde olaylarının ve Hz. Osman'dan sonra ortaya çıkan olayların cahiliyye devrinden kalma düşünceler ile ilgili tarafları bulunmaktadır. Kabilecilik anlayışının pek çok olayda ve mezheplerin çıkmasında önemli rolü olmuştur. Mezheplerin ve çeşitli anlayışların Kuran ayetlerini ve hadisleri yorumlamadaki tavırları, "sire" muhtevasının farklı şekiller almasına doğrudan etki etmiştir, diyebiliriz. Ayrıca bu malzemenin oluşmasında siyasi otoritenin de önemli rolü olduğu söylenebilir.

Muhtevanın farklı şekilde oluşmasına, bazı konularda rivayetlere uygulanan sansürün de etki ettiği anlaşılmaktadır. Bunun izleri, rivayetler yakından incelendiği ve mukayeseler yapıldığı zaman daha iyi görülmektedir. Sansürün nedenleri, yukarıda temas ettiğimiz birkaç madde ile sınırlı olmayıp daha başka nedenler de düşünülebilir. Burada rivayetlerdeki sansüre bir örnek vermek istiyoruz. Et-Taberî, Mekke fethinden sonra, Mekkelilerin Hz. Peygamber'e bey'at için toplandıklarını, Hz. Peygamber'in bunun için safâ tepesine oturduğunu, Hz. Ömer'in ondan biraz aşağıya oturarak insanların Hz. Peygamber'i rahatsız etmelerini engellediğini, erkeklerin bey'atının bitmesinden sonra kadınların Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini ve ona bey'at ettiklerini ifade ederken konuya şöyle devam eder: "Rasûlullah Ömer'e onların (kadınların) bey'atını kabul et" dedi ve kadınlara istiğfarda bulundu. Ömer de kadınların bey'atlerini kabul etti. Rasûlullah kadınlar ile tokalaşmıyordu. Helal olanlar hariç o hiçbir kadına, hiç bir kadın da ona dokunmamıştır." Bu rivayette açıkça Hz. Ömer'in kadınlar ile tokalaştığı kaydedilmemektedir. Halbuki rivayetin muhtevası onun kadınlar ile tokalaştığını ifade eder. Aynı olayı anlatan Kurtubî "...Hz. Peygamber erkeklerin bey'atlerini kabul ettikten sonra Safâ tepesine oturdu. Ömer de ondan biraz aşağıya oturdu. Hz. Peygamber kadınlara bey'at şartını konuşmaya başladı. Ömer de kadınlar ile tokalaşmıyordu. Taberî'nin rivayetinde Hz. Ömer'in kadınlar ile tokalaşması açıkça yazılmadığı halde Kurtubî bu rivayeti sansürsüz vermiştir.

Yukarıda kaydettiğimiz bu olaydan önce Medine'de de kadınların bir evde toplandıklarını ve Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'i kadınlardan bey'at almak üzere görevlendirdiği ve onunda bu görevi yaptığı zikredilmektedir. Ancak bu olayı bize nakleden rivayetlerde de Hz. Ömer'in bey'at esnasında "kadınlarla tokalaşması" kısmının sansüre uğradığı söylenebilir. Çünkü olayı bize aktaran ve bey'at esnasında kadınların arasında bulunan Ümmü Atıyye; "...Ömer elini evin dışından bize uzattı, biz de evin içinden ellerimizi ona uzattık, sonra şöyle dedi: "Allah'ım şahit ol!" Görüldüğü gibi eller havada kalmıştır, tokalaşmaya konan sansür burada açıkça görülmektedir.

Muaviye b. Ebî Süfyan, annesi Hind bt. Utbe, beyat için geldiği zaman Hz. Peygamber'in onunla tokalaştığını söylemektedir.⁴⁹

⁴⁹ Rıza Savaş, *Siyer ve Kaynakları*, İzmir, 1995, 20 - 23.

R. Savaş'ın bu yaklaşımını teyit eden bazı yaklaşımları hadis şerhlerinde yapılan açıklamalarda da görebilmekteyiz. Örneğin İbn Hacer, Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu Hz. Âişe'nin rivayeti için şöyle demektedir. Hz. Âişe'nin rivayeti, Ümmü Atiyye'nin rivayetine bir reddiye özelliği taşımaktadır.⁵⁰ Yani, Hz. Âişe'nin yeminle te'kit ederek söylediği, Rasûlullah'ın elinin hiçbir hanımın eline değmediği ifadesi, Ümmü Atiyye'nin Rasûlullah ile tokalaşmış olduğunu ifade eden hadisini reddetmek içindir. Bu açıklama, tepkiselliğin rivayetlerde önemli bir rol oynadığının ip uçlarını vermektedir.

İbn Hacer'in, rivayetteki; "Ümmü Atiyye'nin, '...hemen elini çekti' ifadesini, Rasûlullah'ın elinin bu esnada örtülü olmasıyla te'vil edebiliriz"⁵¹ şeklindeki yorumu, Rasûlullah'ın elinin, hanımlarının dışında hiçbir kadının eline değmemiş olduğu inancının ve kanaatinin bir ürünüdür.

Şerhlerde gördüğümüz açıklamalarda, Rasûlullah'ın elinin hiçbir kadının eline değmemiş olduğunu ispatlama gayreti açıkça görülmektedir. İşte bu gayret, muhteva üzerinde oldukça önemli bir tesir icra etmiş ve bazı ifadelerin rivayetten düşürülmesine neden olmuştur. Metinlerin rivayet sürecinde uğramış oldukları muhteva değişikliğine ilişkin bu değerlendirmeden sonra, şimdi de semantik analize ve metin tenkidine geçebiliriz.

Semantik Analiz ve Metin Tenkidi

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz rivayetleri ve görüşleri, hem semantik yönden, hem de rivayetlerdeki metinlerin anlaşılması ve yorumlanması yönünden değerlendirmeye çalışacağız. Ancak önce, semantik hakkında ve buradaki rivayetlerde semantiğin nasıl bir görev üstleneceğinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Semantik: Kelimeler ile, bu kelimelerin temsil ettikleri nesnelere arasındaki ilişkiyi inceleyen ilimdir. Yani, kelimenin vaz' olduğu mana ile, o mananın temsil ettiği şey ile ilişkisini inceler.⁵²

Kelimeyi dil içerisindeki işlevi bakımından genel olarak tasnif eden filologlar, semantikten başka, **sintantik**,⁵³ **pragmatik**⁵⁴ olarak da ayırırlar. Kelimenin bu üç

anlam kategorisinden özellikle semantik, oldukça önemli bir anlam-bilim ve yorumlama elemanıdır. Yorum bilgisi (Hermeneutics) açısından semantik, mana ile ilgilenen geniş, kapsamlı bir bilimdir. Bu bilim ile ilgili T. Izutsu şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Manası olan her şey semantiğin konusu olabilir. Henüz bir semantik bilimine sahip değiliz. Elimizde olan, çeşitli anlamlandıran nazariyeleridir. Semantik hakkında konuşan herkes, kelimeyi istediği biçimde anlamağa kendini yetkili görüyor. Halbuki semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerinde bir tahlil çalışmasıdır. Bu çalışma, dili yalnız bir konuşma aleti olarak değil, bundan daha önemli olmak üzere, kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de aleti olarak, o dili kullanan halkın, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılır. Bu suretle semantik, bir ulusun tarihinin, şu veya bu önemli devresindeki dünya görüşünün mahiyeti hakkında bir çalışmadır."⁵⁵

Izutsu'nun semantiği getirdiği bu açıklamalar ile anlıyoruz ki, kelime sadece vaz' olduğu anlamı göstermekle kalmıyor. O kelimenin mensup olduğu dilin konuşulduğu kültürden nasıl etkilendiği ile birlikte, o kültürün tarihi gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Bu durum da bize, manaların yalnız başına değil daima bir sistem veya sistemler içerisinde değer kazandığını gösterir. Tabii ki kelimenin bu özelliği, özellikle anlam-bilim ve yorumlamada önem kazanmaktadır.⁵⁶

Kelime semantik açıdan ele alınca iki tür anlam ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kelimenin asıl vaz' olduğu manadır ki, biz onu yalnız başına, bulunduğu münasebet sistemi dışında da mütalaa etsek, kelime yine de o manayı ifade eder. İşte kelimenin bu sürekli manasına "Esas Mana" denilmektedir. İkincisi ise, kelimenin özel birer sistem içerisinde yer almasıyla, sistemin diğer düşünce ve kanaatleriyle irtibat kurar, onlardan yeni elemanlar alır ve yeni bir anlam kazanır. Çoğu zaman bu yeni elemanlar, kelimeyi o kadar etkiler ki, onun asıl manasını kökünden değiştirir. İşte kelimenin kökünden -aslından- gelmeyen, fakat içinde bulunduğu münasebet sisteminden doğan bu manaya "İzafi Mana" denir.⁵⁷

Örneğin; "kitap" kelimesi, esas manası itibarıyla sıradan bir kitabı ifade ederken, Kuran içerisinde; Allah, vahiy, tenzil, nebi, ehl-i kitap kelimeleriyle yakından ilişkiye girer ve yeni bir anlam kazanır. "Yevm" kelimesi, "saat" kelimesi de böyledir. Bu kelimeler günlük dilde normal gün ve saati gösterirken, Kuran sistemi içerisinde; kıyamet, hesap günü, son hüküm günü gibi anlamlar kazanır.⁵⁸

⁵⁰ İbn Hacer, Ahmed b. Ali, Fetuhul-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut, 1989, VIII, 821.

⁵¹ İbn Hacer, a.g.e., XIII, 252.

⁵² Toshihiko Izutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*. (Trc: Süleyman Ateş), Ankara, tsz., s. 14.

⁵³ Sintantik: Kelimelerin diğer kelimeler ile, sembollerin diğer semboller ile, aralarındaki ilişkiyi inceleyen ilimdir.

⁵⁴ Pragmatik: Kelimeler ile, insan davranışları arasındaki ilişkiyi, kelimeler ile diğer sembollerin hareketlerimizi etkileme şekillerini inceler. Bkz: Izutsu, a.g.e., 22; Hüseyin Batuhan, *Modern Mantık*, 37; Turan Koç, *Din Dili*, Kayseri, tsz., 15.

⁵⁵ Izutsu, a.g.e., 14.

⁵⁶ Izutsu, a.g.e., 21.

⁵⁷ Izutsu, a.g.e., 22 - 24.

⁵⁸ Izutsu, a.g.e., 23.

Kelimeler, karışık sosyal ve kültürel varlıklardır. Realite dünyasında tek kelime dahi yoktur ki, onun manası asıl manadan ibaret olsun. İstisnasız bütün kelimeler, az çok buldukları özel kültürden etkilenmişlerdir. Yeni ve izafi bir mana kazanmışlardır. Kelimenin izafi manası dediğimiz şey, zaten o kültürün ruhunun açık olarak kendini göstermesinden ve o dili kullanan insanların genel psikolojik veya başka eğilimlerinin, gerçek görünümünden ve yankısından başka bir şey değildir.⁵⁹

İslami ilimlerin tarih içerisindeki gelişmesi sürecinde, dinin bir çok temel kavramlarına, gerek yeni karşılaşılan inanç ve kültürlerin, gerekse ortaya çıkan fikhî, itikâdî ve siyâsî ekollerin geliştirdikleri doktrinlerin tesiriyle, oldukça fazla miktarda izafi anlamlar girmiştir. Sadece girmekle kalmayıp, bu süreçte yapılan tüm çalışmalarda etkili olmuştur. Şerh, tefsir ve diğer alanlardaki çalışmaların büyük çoğunluğunda, asli mana değil izafi anlam etkili olmuştur, denebilir.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz tokalaşma/musafaha sözcüğü ve dokunma/mess kelimesi etrafında cereyan eden rivayetler ve yorumlarda da bu izafi anlam kendisini ve etkisini göstermektedir. Hatta, belli dönemlerdeki hakim paradigma, bu kelimelerin anlamlarını, içerisinde geçtikleri cümle ve paragrafın yegane anlamına çevirmiş ve vurgu tamamen bu noktaya kaymıştır. Bu kaymanın nedeni ise, paradigmanın kelimelerin anlamlarında meydana getirdiği izafi anlamdır.

Mess kelimesi, m.s.s harflerinden oluşan ve Kuran'da farklı anlamlarıyla sıkça geçen bir sözcüktür. Değişik çekimleri/türevleriyle bu kelime Kuran'da 61 defa geçmektedir.⁶⁰ Daha çok dokunmak, temas etmek anlamında kullanılmıştır. Kelimenin asıl/esâsî manası budur. Örneğin aşağıdaki ayetlerde bu anlamıyla kullanılmıştır.

"Eğer size bir zarar/yara dokundu (messe) ise, onlara da bir benzeri dokunmuştu." (Âl-i İmrân, 3/140) Bu ayette iki kez aynı anlamda geçmiştir.

"İnsanlara bir sıkıntı/zorluk dokunduğunda (messe) gönülden Rab'lerine yalvarırlar." (Rûm, 30/33)

"Ateş/Cehennem bize ancak sayılı günler dokunur, dediler." (Bakara, 2/80)

Bu kelime (mess) kadın erkek ilişkisi ile ilgili kullanıldığında ise, cimâ/cinsel ilişkiyi anlatır. Aşağıdaki ayetlerde bu anlamda geçmiştir.

"Henüz kendilerine dokunmadığınız veya mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda bir sakınca yoktur."⁶¹ (Bakara, 2/236)

Meallerde, "dokunmadığınız" şeklinde tercüme edilen; "mâ lem temessühünne" nin anlamını Zemahşerî, "mâ lem tucâmiühünne" olarak, yani cimâ/cinsel ilişkide bulunmadığınız şeklinde vermiştir.⁶² Doğru anlam da budur. Yoksa, meallerdeki anlamıyla ayetin verdiği mesaj doğru anlaşılmaktadır. Çünkü, dokunmak mücerret bir teması ifade eder. Ayet ise böyle bir teması değil, cinsel ilişkiyi kastetmektedir.

Bir kelimeye yüklenen esas ve izafi anlamın, sözün içerdiği anlam ve mesajı ne derecede değiştirdiği bu örnekte gayet açık bir şekilde görülebilmektedir. Ahzâb Sûresi 49. Ayette de bu şekilde kullanılmıştır.

Çalışmamızın konusu olan Hz. Âişe hadisinde de bu kelime (mess) geçmektedir. Rivayetin içerisinde geçtiği bağlamına göre bu kelimedeki kastedilen anlam, "dokunmaktır". Çünkü rivayetler, Hz. Âişe'nin de muhtemelen müşahede ettiği (her ne kadar bu durum rivayetlerde açık değilse de) tarihi bir olay olan biatleşmekten ye bu esnada Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu davranıştan bahsetmektedir. Yani Hz. Âişe, benim gördüğüm kadarıyla o anda Rasûlullah hiçbir kadın ile tokalaşmamıştır. Eli bir kadının eline değmemiştir, demektir. Bu anlamı doğru bir anlamdır. Ancak, bir çok çağdaş Müslüman alim, bu sözü (Hz. Âişe'nin sözünü) asıl bağlamından koparıp, genel bir duruma dönüştürerek, erkekler ile kadınların tokalaşmasının haramlığına delil saymaktadırlar. Bu yaklaşıma göre Hz. Âişe'nin sözü şu anlama gelmektedir: "Yemin olsun ki Hz. Peygamber'in eli hayatı boyunca hiçbir kadının eline değmemiştir." Haram hükmüne mesnet yapılan bu söz artık asıl anlatmak istediği anlamdan kopmuş ve semantik olarak, belli bir inanışın/paradigmanın anlamak istediği anlamı yüklenmiştir. Bu anlamı üstlenen ifadenin artık biatleşme ile ilgisi kesilmiştir ve dîni bir kuralı/hükmü bildirir hale gelmiştir.

Bize göre söz konusu ifade bağlamından koparılıp müstakil ve genel bir ifade gibi anlaşılacak istenirse -gerçi böyle müstakil olarak nakledilmiş bir rivayet yoktur- bu taktirde; rivayette geçen "mess" kelimesinin anlamını dokunmak/tokalaşmak olarak değil, cimâ/cinsel ilişki olarak anlamamız gerekir. Çünkü, Hz. Peygamber'in peygamberliği boyunca, hiçbir kadının eline mücerred olarak dokunmamış olması, Hz. Âişe'nin müşahade ede-

⁶¹ Bu ayetin mealleri için bkz: M. Esed, *Kuran Mesajı*, İstanbul, 1999. Suat Yıldırım, *Kuran'ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 1998.

⁶² Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah M. b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl Fi Vecchi't-Te'vil*, Beyrut, 1995, I, 281. Ayrıca bkz: Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Meâni'l-Kuran*, Beyrut, 1988, I, 318.

⁵⁹ Izutsu, a.g.e., 25.

⁶⁰ M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemil'l-Müfrehes Li elfâzi'l-Kuran'î'l-Kerim*, Beyrut, tsz., s. 666-7.

bileceği bir durum değildir. Bu nedenle rivayet böyle bir anlamı ve hükmü anlatmış olamaz. Ancak, Hz. Peygamber'in iffetini ve yüce ahlakını anlatabilir ve o zaman da anlamı şöyle olur: Hz. Peygamber'in eli, asla kendisine helal olan eşleri dışında bir kadına cinsel ilişki anlamında dokunmamıştır. Yani, asla zina etmemiştir. Ait olduğu bağlamından kopararak müstakil olarak söylenilip delil alındığında bu sözün anlamını böyle anlamak durumunda kalırız. Başka türlü anlamak rivayeti yanlış anlamaktır.

Yukarıda nakletmiş olduğumuz rivayetlerde üzerinde durmamız gereken diğer bir ifade de; Ümeyme bt. Rukayka'nın rivayetinde geçen; **"Ben kadınlarla tokalaşmam/İnti lâ Usâfihu'n-nisâ"** ifadesidir. Yine aynı rivayette geçen, rivayetin sahibi Ümeyme'nin; **"Bizimle tokalaşmıyor musunuz?"**, **"Uzat elini sıkalım ya Rasûlallah"** gibi sözleridir.

Rivayette geçen, **"ben kadınlarla tokalaşmam"** ifadesi bu şekilde tercüme edildiğinde, hem anlam kaymasına uğramaktadır, hem de asıl anlattığı anlamı yitirmektedir. Bu nedenle sözün nerede ve hangi münasebetle söylendiğine bakmamız gerekir. Şayet bunu Hz. Peygamber, genel bir adetini veya dîni bir kuralı bildirmek maksadıyla söylemiş olsa idi, o zaman bu sözü böyle tercüme etmek doğru olurdu. Fakat bu söz, kalabalık ve izdihamın bulunduğu bir ortamda söyleniyor ise, sözün anlamı, söylenmiş olduğu o ana ve o an ile bitişik olan yakın gelecek zamana aittir. Bu taktirde de anlam şöyle olacaktır: **"Ben bu durumda kadınlar ile tokalaşmıyorum. Veya, tokalaşamayacağım. Çünkü şartlar öyle gerektirmektedir."** Bu şekilde bir anlamlandırmaya gitmemizi gerektiren faktörler vardır. Bunların birincisi, Arapça'da muzârî fiilin anlamının, şimdiki zaman ve yakın gelecek zaman olmasıdır. İkincisi ise, Hz. Peygamber'in; **"Benim bir kadına olan sözüm yüz kadına olan gibidir"** ifadesidir. Bu ifade bize, sözün söylendiği ortam ve şartlar hakkında yeterli bilgi vermektedir. İfadeden anlıyoruz ki biat ortamı oldukça kalabalıktır. Bu şartlar altında Rasûlullah; kadınlar adına kendisiyle biatleşmeye gelen temsilci kadına yukarıdaki sözünü anlatmak istemiş olmalıdır: **"İzdihamı görüyorsunuz, ben bu durumda hanımlar ile tokalaşamayacağım, sizinle söz ile biatleşmem kafidir. Dolayısıyla, sizinle sözlü olarak biatleşiyorum."** İfadelerin bütünü, vaki olan bir olay bağlamında düşündüğümüzde, verdiğimiz bu anlamların isabeti daha iyi anlaşılacaktır. Ancak ifadeleri, dîni bir hüküm çıkarmak için okuyup anlamak istediğimizde ise, o ifadelerin kastetmediği anlamları anlamamız kaçınılmaz olacaktır.

Biat esnasında Ümeyme ile Rasûlullah arasında geçen diyalogda konuyla ilgili önemli bir nokta daha vardır. Bu

da, Ümeyme'nin tokalaşmak istemesidir. Rivayetlerde değişik ifadeler ile anlatılan bu tokalaşma isteği açıktır. Söz konusu talepten hareketle şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Hz. Peygamber'in (a.s.) zamanında değişik vesileler ile kadınlar erkeklerle tokalaşabilmektedirler. Şayet böyle bir sosyal alışkanlık olmamış olsa idi, rivayetlerde zikredilen hanımların gayet rahat bir şekilde Rasûlullah ile tokalaşmayı talep etmemeleri gerekirdi.

"Ben kadınlar ile tokalaşmıyorum" ifadesi için şöyle bir yorum yapmamız mümkündür: Rivayetlerden ve özellikle de Hz. Âişe'nin kullandığı üsluptan, Hz. Âişe'nin olay anında hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Biat işleminin başından sonuna kadar müşahidi olmuş olmalıdır ki, Rasûlullah'ın elinin hiçbir kadının eline değmemiş olduğunu görebilsin. Hadislerdeki ifadeler, Hz. Âişe'ye ait bir kanaati göstermekten daha ziyade, bir müşahedeyi anlatmaktadır. Biat olayında Hz. Peygamber'in kadınların ellerini sıkmayıp, onlardan söz ile biat alması ve özellikle de el sıkmayacağını belirtmesi, onun şahsi hassasiyetinin bir sonucu olabileceği gibi, bu davranışında Hz. Âişe'nin kıskançlığı faktörü de olabilir. Bunun bir ihtimal olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü, Hz. Peygamber'in eşlerine karşı çok nazik ve hassas olduğu, onların incinmesine neden olabilecek şeylerden bilhassa kaçındığı bilinmektedir. Hz. Âişe'nin ise, Rasûlullah'ın hanımları arasında hem ayrıcalıklı bir yerinin olduğu,⁶³ hem de hanımlar arasında en kıskanç ve en genç hanım olduğu bir gerçektir.⁶⁴ İşte bu pozisyondaki bir hanımın müşahedesi altında yapılan bir biatleşmede, Hz. Peygamber'in davranışı üzerinde çok az da olsa bir etkisinin olmuş olduğunu düşünüyoruz.

Bu rivayetlerden, tokalaşmanın haram olduğu hükmünü çıkarmanın isabetli olmadığını şöyle izah edebiliriz: Bazı alimlerin anladığı gibi, bu söz ile kadınlarla tokalaşmanın haramlığı kastedilmiş olsa idi, diğer rivayetlerde belirtilen Ömer'in tokalaşması, diğer sahabe'nin kadınlar ile teması onaylanamazdı. Ebû Mûsa'nın kavminden bir kadına saçlarını yikatıp taratması, tokalaşmadan aşağı bir temas sayılamaz. Yine Hz. Peygamber'in bir cariye'nin elinden tutarak Medine'nin her yerinde gezdirmesini, sadece onun tevazuu ile açıklayamayız. Şayet bu cariye'nin elinden tutması onun bir tevazuunun⁶⁵ sonucu ise, yukarıdaki rivayetlerde belirtilen tokalaşmamasının da, ona ait bir hassasiyetin sonucu olarak kabul etmek gerekir.

⁶³ Abdulhamid Mahmud Tahmaz, *es-Seyyidetu Âişe*, Dimeşk, 1988, s. 45-47.

⁶⁴ Nabia Abbott, *Hz Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, (Terc: Tuba Asrak Hasdemir), Ankara, 1999, 55- 87.

⁶⁵ Bu konuda bkz. İbn Mace, Zühhd, 16.

Rivayetlerdeki "Kadınlarla tokalaşmıyorum" ifade-siyle tokalaşmayı ümmeti için yasaklamayı kastetseydi, o takdirde bu ifade yerine Hz. Peygamber'in, "Ümmetime kadınlar ile tokalaşmak haramdır" veya "helal değildir" buyurması dini hükümler açısından daha uygun olurdu.

Nakletmiş olduğumuz rivayetlerde metin bakımından gördüğümüz bir diğer problem de, Ömer'in biat almak için gittiği evdeki kadınlar ile yaptığı biatlaşmadır. Bu rivayette bazı detayların bir şekilde eksik kaldığı açıktır. Rıza Savaş'ın tespit ettiği gibi, muhtevanın bozulduğu doğrudur. Kapının dışından uzatılan el ile (Ömer'in eli), içeriden uzatılan elin (hanımların elleri) ne olduğu ifade edilmemiştir. Bu eller karşılıklı olarak havada kalmadığına göre, temsilen bir hanımla bile olsa tokalaşmanın olması gerekir. Böyle bir tokalaşmadan bahsedilmediğine göre bu noktanın rivayetten sansür edilerek hakim paradigmanın yönlendirmesi doğrultusunda düşürülmüş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir.

Ayrıca, Mekke'de alınan biat esnasında Ömer'in kadınların ellerini sıkıştırdığını bildiren rivayet, diğer rivayetlere istinaden tokalaşmanın haram olduğu hükmünü çıkarmanın zor olduğunu gösteren çok önemli bir delildir.

Sonuç:

Çağdaş yaşamın müslümanlar nezdinde ortaya koyduğu önemli problemlerden biri de kuşkusuz kadın erkek ilişkisidir. Sosyal hayatın çeşitli katmanlarında, farklı etkinlik ve münasebetlerde ortaya çıkan bu problemin en göze batan cephesi tokalaşmadır. Ülkemiz başta olmak üzere, modernitenin getirdiği yaşam biçimini ve sosyal hayatın şartlarını bir türlü tarihsel İslam'ın öngördüğü ölçüler çerçevesinde uzlaştıramayan ülke ve toplumlar, zikrettiğimiz alanlarda çok ciddi sorunlar yaşamaktadırlar.

Bizce bu yaşanan sorunların kaynağı, din ve onun mesajları değildir. Sorun, dini ve dinin mesajlarını okuyuş ve anlayış yöntemimizdir. Müslüman alimlerin zihinsel inşalarında oldukça etkili olan İslam'ın tarihi tatbikatı ve geçmişi oluşturan paradigmlar, çağdaş sorunları çözebilmeye çok önemli bir engel oluşturmaktadırlar. Bu nedenle rivayetleri, ihtiva ettikleri asıl/esâsî anlamlarıyla değil, semantik olarak bizim kültürümüzü, tarihimizi, etkisinde olduğumuz paradigmayı yansıtan anlamlar ile okuyup anlıyoruz. Böylece, din ve onunla ilgili rivayetler bize kendilerine ait olan anlamları ifade edememekte, biz; bize ait olan anlamlar ile onları anlamaktayız.⁶⁶

Hadis külliyatlarında tahric edildikleri "kitap" ve

"bab" başlıkları ve ihtiva ettikleri anlamlar itibarıyla de tamamen biat konusuna ait olan rivayetler, asıl anlamları yapılan bu tarihi olaylardaki Rasûlullah'ın davranışını tespitten ibaret iken, İslam Dini'nin kadın erkek ilişkilerini düzenleyen dini ilkelere dönüşmüştür. Kuşkusuz bu dönüşümü sağlayan bizim okuyuş tarzımızdır. Bu okuyuş tarzında rivayetler ile olan ilişkimiz, onları, kurmayı istediğimiz dünyayı oluşturacak malzemeler olarak algılamaktır. Nitekim öyle de olmuş ve bu rivayetler, Hz. Peygamber'in bireysel bir tercihi olmaktan çıkıp, bütün ümmetini bağlayan, bütün müslümanlar için her zaman ve mekanda geçerli olan bir yasağa dönüşmüştür. Bu dönüşüm, konuyla ilgili rivayetleri birlikte bir bütün olarak değerlendirdiğimiz takdirde gözden kaçmamaktadır.

Mekke'nin fethini müteakip alınan biat töreninde Ömer'in kadınlar ile tokalaştığını bildiren rivayetin, muteber hadis külliyatlarında değil de, Kurtubî'nin tefsirinde nakledilmesini, bu dönüştürme ve muhteva üzerinde değişiklik yapma yaklaşımından başka bir şeyle izah edemeyiz. Ümmü Atiyye'nin Hz. Peygamber'in Medîne'li hanımlar ile yapmış olduğu biatı anlatan rivayetinde; Ömer'in kapının dışından, kadınların da içerden ellerini uzattıklarını ifade eden rivayeti nakleden muteber kaynaklarımız, bu ellere ne olduğu konusunda hiçbir bilgi vermemişlerdir. S. Ateş'in haklı olarak yaptığı yoruma göre, bu ellerin tokalaşmış olması gerekmektedir. Ancak bu tokalaşma durumunu onaylamayan hakim paradigma, dönüştürücü etkisiyle bu elleri havada, sonuçsuz bir eylem olarak bırakmıştır.

Zekeriya Güler, bu hususi olaydan (biatlaşma olayından) genel bir hüküm çıkarmaya engel olmadığından hareketle, Rasûlullah'ın kadınlar ile tokalaşmamasını, bütün müslümanlar için tokalaşmayı yasaklayan bir emir olarak değerlendirmiştir. "Sebebin husûsiliği hükmün umumiliğine engel değildir" prensibini dikkate alırken, bu prensipten çok daha önemli olan bir kısım ilkeler göz ardı edilmiştir. Örneğin, "haram" hükmünün verilebilmesi için kat'i delilin gerektiği ilkesi bu konuda dikkate alınmamıştır.⁶⁷ Bu rivayetlerin hiçbir şekilde kati delil olma özelliği taşımadığı ise aşikardır. Yine, Hz. Peygamber'in; "ben bunu sevmiyorum", "ben bunu seviyorum" gibi özel durumlarının, bütün ümmet için teşriî bir değer taşımadığı prensibi nazara alınmamıştır. Rasûlullah'ın bir fiili işlemeyip de terk etmesi durumunu değerlendiren Şâtıbî konumuz bakımından çok önemli olan şu örnekleri vermektedir:

⁶⁶ Bu tür bir anlayışın Hermenötik kuramları için bkz: William Outwaite, Hans George Gadamer, *Çağdaş Temel Kuramlar* adlı eserinin içinde, (Terc: Ahmet Demirhan), Ankara, 1997, s. 33-56.

⁶⁷ Bu konuda bkz: Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi*, (Terc: Abdulkadir Şener), Ankara, tsz., s. 42-43; Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Terc: İ. Kafi Dönmez), Ankara, 1990, s. 215-16.

"Terk; ya mutlak olur, ya da bir hale özel olur. Mutlak olarak terk edilen şeyin durumu açıktır. Bir hale özel olan terke ise Rasûlullah'ın şu olaydaki şahitliğe yanaşmamasını örnek verebiliriz: Bir zat, çocuklarından sadece birine bulunduğu bağışa Rasûlullah'ı şahit tutmak ister. Rasûlullah ona; "**Çocuklarından her biri için buna benzer şeyler verdin mi?**" diye sorar. Adam; "hayır" cevabı verince şöyle buyurur: "**Benden başkasını şahit tut. Çünkü ben bir haksızlığa şahitlik etmem.**"⁶⁸

Görülebileceği üzere Hz. Peygamber, "**Ben şahit olmam**" buyuruyor, ancak bu ifadeden başkalarının da şahitlik yapmasının haram olduğu sonucu çıkmamaktadır.

Şâtübî'nin vermiş olduğu diğer bir örnek de şöyledir:

"Caiz olan bir şeyin, yaratılış icabı hoşlanılmaması ve bu yüzden terk edilmesidir. Mesela, Rasûlullah keler yemeye yanaşmamış ve "haram mıdır?" diye sorulunca da; "hayır", ancak benim memleketimde bulunmaz. Bu yüzden de onu yemeyi için çekmiyor", demiştir. Bu mübah olan bir şeyin cibilli bir özellikten dolayı terk edilmesidir. O şeyin işlenmesinde her hangi bir sakınca yoktur."⁶⁹

Hz. Peygamber, insanların içinde buldukları koşulları, kültürel ve coğrafi şartları dikkate almıştır. Onları zorlayacak şeylerden şiddetle kaçınmıştır. Çünkü, Allah bu dini insanlara zorluk olsun diye indirmedigi gibi, Rasûlünü de insanlara zorluk çıkarsın diye göndermemiştir. Aksine Hz. Peygamber ümmetine sürekli; "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın" diye tenbihte bulunmuştur.

"**Ben kadınlar ile tokalaşmıyorum**" sözü ile ümmetin/tüm müslümanların da tokalaşmalarını yasaklamak istemiş olsa idi, böyle bir üslup kullanmazdı. Nitekim yasaklanmış olduğu şeyler için böyle bir üslup kullanmamıştır. Biat aldığı ortamda, ümmetin en kalabalık olduğu durumlarından birinde, topluca yaşadığı duyurma imkanının olduğu bir ortamda açıkça; "Ümmetimin erkeklerine, kendilerine nikahı düşen hanımlar ile tokalaşmak helal değildir" buyurması gerekirdi. Böyle kesin bir yasaklama getirmediği gibi, kendisine vekaleten hanımlar ile tokalaşan Ömer'e de mani' olmamıştır. Tam tersine, izin vermiştir. Ömer'e haram olmayan tokalaşmanın bugünün müslümanlarına haram olması ise kabul edilemez. Burada şöyle denilebilir: Ömer'in tokalaşması biat ile ilgilidir. Günümüzde ise tokalaşma selamlaşmanın bir gereğidir. İkisi bir değildir. Dolayısıyla Ömer'in tokalaşması, bugünkü selamlaşma anlamındaki tokalaşmaya kıyas edilemez. Böyle bir yaklaşımın, aynı

zamanda, tokalaşmanın haramlığı için de geçerli olduğunu söylememiz gerekir. Bu durumda da, biat konusundan selamlaşma anlamındaki tokalaşmayı yasaklama vardır. Kaldı ki, kadınlar ile tokalaşma hangi amaç ile olursa olsun, dinin her hangi bir nassı ile yasaklanmamıştır. Bu şekilde bir itirazın bizim tezimizi çürütmeceği açıktır.

Sonuç olarak, aktarmış olduğumuz rivayetler ve benzerlerini delil kabul ederek, kadın erkek tokalaşması İslam Dini'ne göre "haramdır" demek mümkün değildir. Kadın ile erkeğin tokalaşmasını haram olarak ispat etmek için bu delillerin dışında başka kati deliller bulunması gerekir. Ancak, bir müslüman bireysel bir tercih olarak; "Ben, Hz. Peygamber'in biat konusunda bile olsa kadınlar ile tokalaşmamasını kendim için örnek kabul edip tokalaşmıyorum" derse, buna kimse bir şey diyemez. Fakat, kadınlar ile tokalaşanların haram işlediğini söylemek veya onları Rasûlullah'ın yapmadığı bir şeyi yapıyor olarak suçlamaya gelince, bunun kabul edilebilir bir tavır olmadığını da söylememiz gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulhalim Ebû Şakka, *Tahriru'l-Mer'eti Fi Asri'r-Risâleti*, Kuveyt, 1990, I-V.
- Abdulhamid Mahmud Tahmaz, *es-Seyyidetü Hz. Âişe*, Dimeşk, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh M. b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul, 1979, I-VIII.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eşas es-Sicistânî, *Sünen*, Humus, 1971, I-V.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsîlî, *Müsned*, Dimeşk, 1984, I-VI.
- Ebu'lalâ Mevdûdî, *Hicap*, (Terc: Ali Genceli), İstanbul, tsz.
- es-Sâbüni, M. Ali, *Ahkâmü'l-Kuran*, Mekke, tsz., I-II.
- Faruk Beşer, *Hanımlara Özel İlmihal*, İstanbul, 1997.
- Halef b. Abdulmelik, *Gavâmidü'l-Esmâ'î'l-Müphem*, Beyrut, 1407, I-II.
- Hüseyin Batuhan, *Modern Mantık*, Ankara, 1970.
- İbn Abd'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *et-Temhid*, Magrib, 1387, I-XXVI.
- İbn Arabî, Ebû Bekir M. b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kuran*, Beyrut, tsz., I-IV.
- İbn Hacer. Ahmed b. Ali, *Fetuhu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, 1989, I-XIII.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, Beyrut, tsz., I-VI, 153.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh M. b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, tsz., yy., I-II.
- İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut, tsz., I-VIII.
- İbrahim Cânan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-ü Sitte*, İstanbul, tsz., I-XV.
- İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (Terc: Ramazan Yıldırım), İstanbul, 1998, I-VIII.
- Kâmil Miras, *Tecridi Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Ankara, 1984, I-XIII.
- M. Esed, *Kuran Mesajı*, İstanbul, 1999, I-III.
- M. Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes Lielfâzi'l-Kuran'l-*

⁶⁸ Şâtübî, Ebû İshak, *el-Muvâfakât*, (Terc: Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1993, IV, 56. Geçen rivayetler için de bkz: Buhârî, Hibe, 12; Müslim, Hibât, 9.

⁶⁹ Şâtübî, a.g.e., IV, 56-57.

AHMET KELEŞ

Kerim, Beyrut, tsz.

M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, İstanbul, tsz. I-X.

M. Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha*, Beyrut, 1985, IV.

Mâlik, İbn Enes, *el-Muvattâ*, Beyrut, 1989, I-II.

Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, 1989, I-XV.

Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi*, (Terc: Abdulkadir Şener), Ankara, tsz.

Nabia Abbott, *Hız Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, (Terc: Tuba Asrak Hasdemir), Ankara, 1999.

Rauf Pehlivan, *Büyük Kadın İlmihali*, İstanbul, 1997.

Rıza Savaş, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul, 1994, I-XII.

Rıza Savaş, *Hız Muhammed Devrinde Kadın*, İstanbul, 1991.

Suat Yıldırım, *Kuran'ı Hakîm ve Açıklanmalı Meali*, İstanbul, 1998.

Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, tsz., I-XII.

Süyütfî, Celâleddin, *Lübâbu'n-Nükûl Fî Esbâbi'n-Nizûl*, Beyrut, 1980.

Şâtübî, Ebû İshak, *el-Muvâfakât*, (Terc: Mehmet Erdoğan), İstanbul,

1993, I-IV.

Tabarânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb, *Mu'cemu'l-Evsât*, Musul, 1983, I-XI.

Taberî, İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Âyi'l-Kuran*, Beyrut, 1995, I-XV.

Tirmizî, Ebû İshâ M. b. Sevre, *Sünen*, Beyrut, tsz., I-V.

Toshihiko Izutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Terc: Süleyman Ateş), Ankara, tsz.

Turan Koç, *Din Dili*, Kayseri, tsz.

William Outwaite, Hans George Gadamer, *Çağdaş Temel Kuramlar* adlı eserin içinde, (Terc: Ahmet Demirhan), Ankara, 1997.

Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Çev: Bünyamin Erul), İstanbul, 1991.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Meâni'l-Kuran*, Beyrut, 1988, I-V.

Zekeriya Güler, *Kırk Hadiste Kadın*, Konya, 1997.

Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Terc: İ. Kafi Dönmez), Ankara, 1990.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah M. b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidü'l-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil Fî Vechi't-Te'vil*, Beyrut, 1995, I-IV.

İSLÂMÎ ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

TÜM SAYILARINI

CİLTLENMİŞ OLARAK

EDİNEBİLİRSİNİZ.

İSTEME ADRESİ

Sakarya Mah. Başşehir Sok. No: 23 C.Dürtyol / ANKARA

Tel : (0 312) 363 77 13 - 14 Fax : (0 312) 363 77 15

www.islamiarastirmalar.com

islamiarastirmalar@yahoo.com